

ОЦІНКА Й АНАЛІЗ ОБРАЗІВ ІДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ У ПРАЦЯХ ПЛАТОНА ТА НІКОЛЛО МАКІАВЕЛЛІ

В.М. Александров, В.І. Додонова

Резюме: В роботі досліджуються концепції ідеального правителя, які були висунуті Платоном і Ніколло Макіавеллі. На основі робіт філософів «Держава», «Політик» і «Володар» відповідно здійснюється порівняльний аналіз цих двох образів. У роботі висвітлюються основні риси характеру правителів, їх способи поведінки у тій чи іншій ситуації, які, на думку філософів, допоможуть володарям не тільки досягти, але й втримати владу. На основі цього дослідження зроблено висновок про актуальність поглядів Макіавеллі для сучасного політичного життя, запропоновано власну концепцію політичного лідера.

Ключові слова: Платон, Н. Макіавеллі, ідеальний правитель, політичний лідер.

Пошук ідеалу сміливо можна назвати однією з «одвічних» проблем людського буття. Здатність до формування ідеалів є, власне, однією з родових ознак як людини, так і суспільства, які не можуть керуватися лише прагматикою. Без відповідного ідеалу ані людина, ані суспільство не можуть створювати свого власного буття: невідомі резерви і джерела самовідтворення, шляхи і напрямки колективної творчості. Та й інтегральна оцінка перспектив розвитку суспільства відбувається саме за допомогою ідеалів, що акумулюють у собі політичні інтереси різноманітних індивідів, соціальних груп населення, бо політичний ідеал - це «ціннісно-світоглядне відображення та впорядкування соціально-політичних реалій у вигляді мети, образів, уявлень про майбутнє; взірець досконалості, котрий виступає для суб'єктів політики й широких верств населення моделлю бажаного, критерієм оцінки дійсності з позицій віддаленої мети» [1].

Пошук політичного ідеалу тісно пов'язаний із організаційною структурою суспільства. Бо саме політична організація держави повинна відбивати реально існуючий суспільний лад. Політичні діячі є дзеркалом суспільства, вони представляють його інтереси і у той самий час висуваються із нього. У даному випадку можна казати про так зване «заломлення» політичної раціональності та соціальної. Тому пошук політичного ідеалу, можливо, навіть політичної утопії, без якої не може існувати людство, був притаманний будь-якому суспільству.

Останнім часом все більш нагальною постає проблема політичного лідерства. Адже саме талановитий лідер є запорукою успішного розвитку будь-якої держави, суспільства в цілому. Багато дослідників, філософів, політологів, істориків, психологів намагались і намагаються визначити якості, риси характеру, якими має володіти ідеальний правитель. Дуже часто їх погляди співпадали, але бувало й таке, що вони кардинально розходились, бо, насправді, важко знайти єдину вірну концепцію політичного лідера.

Намагались вирішити цю проблему й найвидатніші представники Античного періоду та епохи Раннього Відродження - Платон і Ніколло Макіавеллі. У своїх працях ці філософи приділяли значну увагу образу ідеального правителя: його поведінці, рисам характеру. Їх погляди (передусім Макіавеллі), висунуті кілька століть, і навіть тисячоліть тому (Платон), користуються дуже великою популярністю серед сучасних політиків і можуть бути доречними при формуванні концепції політичного лідерства.

Отже, вищезазначені факти роблять обрану тему дослідження доцільною та актуальною.

Метою даної роботи виступає оцінка й аналіз концепцій ідеального правителя, висунутих Платоном та Ніколло Макіавеллі. Для досягнення мети необхідно вирішити наступні завдання:

- проаналізувати діалоги Платона «Держава», «Політик» та на їх основі виділити якості політичного лідера;
- дослідити працю «Володар» та сформуванати образ ідеального правителя за Н. Макіавеллі;
- зробити порівняльний аналіз цих двох концепцій та спробувати їх синкретизувати, виділивши, таким чином, власну модель справжнього лідера.

Перейдемо до аналізу фактів. Загальновідомим є те, що Платон в перші десятиріччя IV століття створює проект ідеальної держави. Особливу роль в цієї державі автор відводить класові філософів-правителів, людям, які «містять у собі золото» - творцям і керівникам держави.

На думку Платона, носії влади повинні відповідати особливим вимогам і бути здатними забезпечувати добробут, спокій держави та її громадян.

Вибір Платона дуже тісно пов'язаний з його вченням про істину, роллю філософського знання, яке може вказати шлях до істини. Лише людина, яка досягла вищого ступеня мудрості, на думку філософа, здатна керувати державою. Однак, людина, яка лише володіє знанням і розумом, не здатна усунути зло та вдосконалити життя суспільства. Лише поєднання знання та вищих державних повноважень може створити умови для активного перетворення життя суспільства [2; 298].

Філософ впевнений, що лише та людина повинна стояти на чолі поліса, яка вміє поєднувати різні сторони душі, лагідність і мужність, урівняти та узгодити їх одна до одної, знайти належну міру їх відповідності.. Найголовнішою ж властивістю керівника держави має бути вміння робити те, що найбільш корисно полісу, не забуваючи про це ні в біді, ані в radoшах.

Дуже вимогливим є Платон й до особистісних якостей філософів-правителів. Він зазначає, що для філософа головним є прагнення до істини і справедливості [2; 336]. Платон визнає, що поєднання цих якостей зустрічається в людині дуже рідко. І, навіть, при народженні такої особистості, порочне суспільство може завадити зберегти їй ці якості. Але все ж таки автор вірить та сподівається на те, що досягнути ідеалу можливо і здійснити це можна за допомогою виховання.

У концепції Платона дуже важливою є особлива система виховання і освіти. Адже керівництво державою – це дуже складне політичне мистецтво, яке необхідно опанувати все життя. Підготовка правителів, за Платоном, повинна включати початкову освіту - вивчення музики, поезії та гімнастики до досягнення двадцятирічного віку, вивчення астрономії, математики і гармонії протягом 10 років, потім вивчення філософії протягом 5 років з подальшою практичною державною діяльністю. Тільки після цього, тобто після досягнення п'ятдесятирічного віку, людина може займати керівні місця в державі. Також, претенденти на владу повинні проходити жорсткий відбір: тільки так, на думку Платона, можна підготувати дійсно гідних правителів. Крім виховання та освіти, автор створює «спеціальний» образ життя, який сприятиме удосконаленню правителя [2; 379].

Приділяє увагу автор і співвідношенню правителя та закону: «Пріоритет того чи іншого визначається перш за все, коли думка першого розходить з встановленнями другого. Саме коли володар вступає в боротьбу з законом, можна побачити, хто з них сильніший і чия перемога для держави корисніше». Можна сказати, що для Платона правитель-філософ і мудрий закон є рівними: «Вони рівні хоча б тому, що завжди перебувають у світі по відношенню один до одного і навіть немає потреби розглядати, що краще, а що гірше» [2; 229].

Незважаючи на те, що правитель повинен бути добрим, мудрим і справедливим, він, на думку філософа, має право застосовувати силу: «Насильство в державному управлінні допускається, але за умови, що воно буде корисним, а для цього правитель

повинен розумно і майстерно, приділяючи всім у державі справедливу частку, вміти оберігати всіх громадян і по можливості зробити їх з гірших кращими» [3, 51].

Існує й досі багато суперечностей щодо характеру влади й об'єму повноважень філософа-володаря. Деякі дослідники вважають, що йому належить вся повнота влади, інші вважають, що правитель – це знаряддя для виконання, втілення у життя «божественного проекту». Але одне залишається зрозуміло: вся організація держави, права й обов'язки громадян, у тому числі філософів-правителів (за Платоном), усе спрямоване для досягнення блага, щастя для суспільства [4].

У своєму проекті Платон визначає мету і завдання діяльності правителів. Головним з них є заснування держави. Ще однією дуже важливою справою для філософа повинно стати створення законів, за якими буде жити держава та її громадяни [4]. Платон вважає, що правитель – це, перш за все, творець, який за необхідністю може й повинен вносити виправлення або поліпшення у державний устрій, як істинний художник, який вдосконалює свою картину [2; 333]. Саме це Платон визнає головним завданням його правління.

Отже, аналізуючи праці Платона, можна дійти висновку, що його «ідеал» - це правитель-філософ, який вчиняє за справедливістю, прагне до істини та стежить за добробутом та спокоєм своєї держави та її громадян.

Зовсім іншої точки зору був видатний представник політико-правової і філософської думки епохи Раннього Відродження Н. Макіавеллі. Він жив і творив в Італії в період її роздроблення, в той час, коли на території Апеннінського півострова існувала невелика кількість князівств та інших політичних утворень [5]. Але сам філософ був патріотом своєї країни і щиро прагнув її об'єднання. Звідти, можна зазначити, що концепція «ідеального володаря» Макіавеллі розроблялась з єдиною метою – допомогти об'єднати всю країну під єдиною владою одного політичного лідера.

Так яким же повинен бути ідеальний правитель на думку Н.Макіавеллі?

Як зазначає сам автор, «розумний правитель не може і не повинен залишатися вірним своїй обіцянці, якщо це шкодить його інтересам і якщо зникли причини, які спонукали його дати таку обіцянку. Дана порада була б непотрібною, якби люди чесно тримали слово, але люди за своєю природою слова не тримають, тому і правитель повинен поводитись з ними так само. А слухний привід порушити обіцянку завжди знайдеться» [6; 75].

Аналізуючи реалії сучасності, можна з впевненістю сказати, що як 500 років тому, так і сьогодні у політичному житті панують суворі та жорстокі закони. Тільки сильний, хитрий, підступний правитель здатний вижити та перемогти

Н. Макіавеллі здійснював поділ правителів на 2 типи: «леви» і «лиси», кожен з яких володіє власними якостями. Мислитель зазначає: «Отже, з усіх звірів хай правитель уподібниться двом: левові і лисиці. Лев боїться капканів, а лисиця – вовків, отже, треба бути подібним до лисиці, щоб уміти обійти капкани, і левові, щоб відлякати вовків» [6; 71].

Таким чином, на думку Макіавеллі, для того, щоб утримати і зберегти владу політичний лідер повинен поєднувати якості двох звірів: лева і лисиці.

Мабуть й сучасних політиків можна поділити за цією кваліфікацією. Так, звичайно є й були лідери, які намагаються отримати владу за допомогою сили або хитрощів. Вони зазвичай досягають цієї мети, але не можуть втримати владу. Лише той, хто поєднує ці якості, здатний це зробити. Це ще раз підтверджує актуальність поглядів Н. Макіавеллі.

Філософ також акцентує увагу на тому, яким чином необхідно приховувати власні негативні дії. Він неодноразово підкреслює те, що якщо правитель вчиняє вигідні для

нього аморальні вчинки, він повинен всіляко приховувати їх і зображати з себе чесну і моральну людину. В якості прикладу Макіавеллі наводить один з епізодів з життя Ч. Борджія: «До завоювання Борджія Романья знаходилася під владою правителів, які не стільки піклувались про власних підданих, скільки обкрадали їх, так що вся країна знемагала від грабежів, міжусобиць і беззаконня. Завоювавши Романью, Борджія вирішив віддати її в надійні руки, щоб підпорядкувати верховній владі, наділивши усіма повноваженнями Раміро де Орко, людину доволі різку і жорстоку. Останній швидко приборкав Романью, присік розбрат і навів острахуна весь край. Тоді Борджія вирішив, що надмірне зосередження влади в руках де Орко більше не потрібне, адже це може призвести до перевороту, і заснував цивільний суд. Але розуміючи, що жорстокість Раміро де Орко все-таки налаштувала народ проти нього, він вирішив виправдати себе в їх очах, продемонструвавши населенню, що якщо і була жорстокість по відношенню до них, то в ній повинен не Борджія, а його суворий намісник. І ось одного дня вранці на площі в Чезене за його наказом поклали розрубане тіло Раміро де Орко поряд з колодою і скривавленим мечем. Це видовище одночасно задовольнило і приголомшило жителів Романьї» [6; 63].

Тобто, Борджія вчиняє вигідні для себе аморальні дії, а всю вину не тільки перекладає на свого помічника, але ще й жорстоко його карає. Тим самим він постає перед народом, який, звичайно, не знає реальних обставин справи, як мудрий, сильний і справедливий правитель.

Отже, Макіавеллі ніби вказує, що усі «брудні» справи треба роботи руками інших, при цьому самим залишатися у стороні.

Н. Макіавеллі дає государям ще одну пораду: ретельно підбирати міністрів, уникаючи тих, хто більше печеться про власні амбіції, ніж про інтереси государя, і підлесників. Додержуйтеся будь-яких порад, але як тільки напрямок політики визначився, проводьте її жорстко й рішуче. Інакше кажучи, спантеличений лестощами й суперечливими думками тих, хто переслідує власні інтереси, государ буде постійно міняти свої настрої й політичний курс. У результаті він не зможе зробити нічого гідного й втратить усіляку повагу [6; 86].

Торкається автор і питання взаємовідносин правителя із народом. Філософ одночасно ставить і одразу ж надає відповідь на запитання: «Що краще: щоб правителя любили, або щоб його боялись? Кажуть, що найкраще всього коли бояться і люблять одночасно; проте любов і страх виключають одне одного, тому, якщо вже доводиться обирати, то надійніше обрати страх. Адже про людей в цілому можна сказати, що вони невдячні і непостійні, схильні до лицемірства і обману, їх лякає небезпека і приваблює багатство: поки ти робиш добро, вони твої усією душею, обіцяють нічого для тебе не жаліти: ні крові, ні життя, ні дітей, ні майна. Але коли у тебе з'явиться в них потреба, вони одразу від тебе відвернуться. І в значній небезпеці опиниться той правитель, який, довірившись їх обіцянкам, не вживатиме для цього жодних заходів. Адже дружбу, яка набувається за гроші, а не здобута завдяки величчі душі, можна купити, але не можна втримати та скористатись нею у важку годину. Крім того, люди більше остерігаються образити того, хто лякає їх, бо любов підтримується вдячністю, якою люди можуть нехтувати заради власної вигоди, тоді як страх підтримується за грозою покарання, якою нехтувати неможливо» [6; 85].

Він зазначає, що для мудрого правителя набагато краще затвердитися у тому, що залежить від нього, аніж у тому, що залежить від інших. Народ самостійно вирішує любити йому правителя чи ні, але саме володар визначає чи будуть його боятися. Тому, виходячи з цього, на думку Макіавеллі краще все ж таки, коли правителя бояться, адже саме це залежить від нього.

Водночас Макіавеллі зазначає, що «Володар, якщо він бажає утримати в покорі підданих, не повинен зважати на звинувачення в жорстокості. Вчинивши декілька розправ, він проявить більше милосердя, ніж ті, хто за надлишком милосердя створюють безлад у державі. Адже від безладу, який породжує грабежі і вбивства, страждає все населення, тоді як від покарання, яке накладається правителем, страждають лише окремі особи» [6; 51].

При цьому, однак, володарі повинні намагатися не порушувати до себе ненависті. Н. Макіавеллі проводить чітку межу між страхом і ненавистю: «Володар дійсно повинен вселяти страх таким чином, щоб якщо не набути любові, то хоча б уникнути ненависті, тому що цілком можливо вселяти страх без ненависті. Щоб уникнути ненависті, государеві необхідно втриматися від зазіхань на майно громадян і на їхніх жінок. Навіть коли правитель вважає потрібним позбавити кого-небудь життя, він може зробити це, якщо є підходяще обґрунтування й очевидна причина, але він повинен остерігатися зазіхань на чуже добро, тому що люди скоріше простять смерть батька, ніж втрату майна. Тим більше, що причин для вилучення майна завжди досить, і якщо почати життя хижачством, то завжди знайдеться привід привласнити чуже, тоді як підстав для позбавлення кого-небудь життя набагато менше й привід для цього шукати сутужніше» [6; 68].

Правитель, на думку Макіавеллі, повинен обмежити застосування примусу: «Жорстокість застосована вірно в тих випадках, коли її проявляють відразу і з міркувань безпеки, не наполягають на ній і по можливості обертають на користь підданих; і невірно застосована в тих випадках, коли спочатку розправи здійснюються рідко, але з часом частішають...». Після цього автор робить наступний висновок: «Отже, образи потрібно наносити разом: чим менше їх нанесуть, тим менше від них шкоди; благодіяння ж потрібно вчиняти помалу, щоб їх якнайкраще відчули. Найголовніше ж для повелителя – поводитись з підданими так, щоб жодна подія – ні погана, ні гарна, не змусила його змінити свого ставлення до населення, оскільки, якщо настане важкий час, зло чинити пізно, а добро марно, адже за нього не відплатять вдячністю» [6; 54].

Безумовно, саме за ці речі Макіавеллі вважали і вважають жорстокою людиною. Проте, в реаліях сьогодення ми можемо побачити, що сучасні політичні лідери широко використовують рекомендації автора, можливо, для деяких «Володар» навіть є настільною книгою. Безумовно, як зазначають науковці, багато з вказаних рис, якими згідно Макіавеллі має володіти правитель для утримання влади, є аморальними. Вони мають рацію. Однак необхідно зважати також на те, що і сама людина за своєю суттю не є досконалою.

Таким чином, порівнюючи погляди двох видатних філософів античної доби і епохи Раннього Відродження, перш за все треба звернути увагу на засоби, завдяки яким вони здійснюють політику. Так, якщо за Платоном правитель має спиратися у своїй діяльності на такі поняття як мораль, право, справедливість, то за Макіавеллі, для політика, навпаки, немає жодних обмежень, адже «мета завжди виправдовує засоби». Він може бути жорстоким, нечесним, підступним, головне для нього – втримати владу.

У Платона ідеальний правитель – це людина-філософ, яка є чесною, справедливою, вихованою та освіченою. У Макіавеллі володар має поєднувати якості лева і лисиці: бути хитрим і сміливим, підступним і відважним.

На думку, античного філософа, правитель – це гідна людина, яка тримає своє слово, досягла верхівки дерева під назвою «мудрість». Для «макіавеллівського» володаря не існує поняття моралі, честі, гідності, вірності даному слову, хоча доволі часто автор говорить про мудрість як про необхідну передумову успіху політичного лідера.

Але, незважаючи на ці кардинальні відмінності, обидва образи створені лише для того, щоб сприяти розквіту держав, у яких жили філософи (Греція і Італія), підвищенню їх добробуту та покращенню становища громадян. Звичайно «платонівський» образ є більш ідеалістичним, в той час як герой Макиавеллі реалістичніший. Але одне є очевидним, що для того, щоб стати ідеальним правителем, політичним лідером, необхідно поєднувати такі якості як честь, моральність, гідність, справедливість, розум з хитрістю, підступністю, жорстокістю, силою. Адже політика – це гра, аморальна гра, у якій можливий лише один переможець.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Політологічний енциклопедичний словник / [за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна]. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
2. Платон. Государство / Платон // Собрание сочинений в 4-х тт. – СПб.: Издательство Олега Абышко, 2007. – Т.3: 2007. – С. 97-495.
3. Платон. Политик / Платон. Диалоги. Книга четвертая; [пер. с древнегреч. А.Н. Егунова, С.П. Кондратьева, С.Я. Шейнман-Топштейн и др., вступ.ст. А.Ф. Лосева, примеч. А. А. Тахо-Годи]. – М.: Мысль, 1994. – С. 3-71.
4. Алленова И.В. Образ идеального правителя у Платона / И.В. Алленова // Жебелевские чтения – III: тез. докл. науч. конф., 29-31 октября 2001 г. – СПб, 2001. – С. 31-34.
5. Нелюбов О.Р. Концепція політичного лідера у працях Н. Макиавеллі [Електронний ресурс] / О.Р. Нелюбов. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/Vdakk/2011_2/47.pdf.
6. Макиавелли Н. Избранные произведения / Н. Макиавелли. – М.: Худ. лит., 1982. – 551 с.

УДК 159.947.2+141.22

СВОБОДА ВОЛІ ЛЮДИНИ В МЕТАФІЗИЦІ А. ШОПЕНГАУЕРА

Д.В. Войт, М.В. Колінько

Резюме. В роботі досліджені філософсько-антропологічні ідеї А. Шопенгауера. Проаналізовано його погляди на людську природу, характер, розум, щастя, співчуття, свободу волі. При написанні використано метафізичний та герменевтичний методи. Зроблено висновок про фаталістичні настрої волюнтаристської метафізики А. Шопенгауера.

Ключові слова: воля, свобода волі, співчуття, характер, волюнтаризм, песимізм, почуття провини.

Проблема свободи волі – одна з найдавніших проблем, що була в минулому радше предметом метафізичних міркувань, ніж наукового дослідження. Ця проблема ретельно вивчалася філософією, теологією. Це пояснюється тим, що вирішення даного питання мало велике практичне значення з моральної та релігійної точок зору. Якщо людина вільна, якщо її поведінка цілком залежить від неї самої, тоді те, чи веде вона себе морально, чи дотримується релігійних норм, чи підпорядковується правовим нормам - все це залежить від неї, а суспільство лише отримує можливість належним чином впливати на неї, тобто карати погану поведінку і заохочувати добру. Відомі дві протилежні спроби вирішення даного питання - позитивна і негативна - індетермінізм, який визнає волю вільною силою, що не підкорюється загальному закону причинності, і детермінізм, який заперечує, навпаки, самостійність, свободу волі, її здатність діяти поза колом причинності. В результаті емпіричного дослідження волі наче остаточно підтвердилося, що детермінізм краще узгоджується і з фактами, і з загальнонауковими принципами, згідно з якими нічого без причини не відбувається. Зокрема, залежність вольового акту від мотиву, той факт, що рішення завжди має бути мотивованим, наче остаточно доводить необґрунтованість індетермінізму. Тим не менш, поставити крапку в питанні про свободу волі абсолютно неможливо. Принцип свободи волі має наслідки в релігії, етиці та науці. До прикладу, в релігії свобода волі передбачає, що бажання і вибір людини можуть співіснувати з божественним всебаченням. В етиці існування